

NEVENA ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ

PRILOZI POZNAVANJU PRIMORSKO-BUNJEVAČKOG IDENTITETA

Nevena Škrbić Alempijević
Odsjek za etnologiju
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
HR 10000 Zagreb

UDK: 392(497.5-3 Senj)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2003-12-19

U radu se razmatra stvaranje simboličnih granica između dviju zajednica, primorskih Bunjevaca i stanovnika grada Senja. Analiziraju se strategije autoidentifikacije Bunjevaca naseljenih u senjskom zaleđu, pri čemu se Bunjevci određuju kao "senjski drugi". Razlaže se simbolični inventar koji pripadnici ove skupine ističu kao razlikovni u odnosu na kulturnu praksu gradskoga stanovništva.

Uvod

Od osamdesetih godina 20. stoljeća u obzor etnološkog proučavanja sve znatnije ulaze pitanja identiteta, pri čemu se naglasak pomiče s istraživanja objektivnoga kulturnoga sadržaja, pojedinačnih tradicijskih elemenata, na analizu predodžaba koje zajednice stvaraju o sebi i o drugima te simbola kojima označuju svoju različitost. Pritom se nanovo definira uloga društvenih aktera: pripadnici određene skupine ne poimaju se kao pasivni primatelji i prenositelji kulturnih pojava, već kao svojevrsni graditelji kulture (*culture-builders*).¹ Članovi zajednice neprestano preispituju sastavnice svoje tradicijske kulture te

---

¹ J. FRYKMAN, 1999, 18.

ih reinterpretiraju, pridaju im nova značenja, ovisno o aktualnom društvenom, političkom i ekonomskom kontekstu. Druga je bitna odrednica ovoga pristupa ideja o tome da se kolektivni identitet u pravilu konstruira u relaciji spram drugih, najčešće susjednih skupina. Istaknute kulturne razlike ne tumače se kao posljedica izolacije određene zajednice, već obrnuto, njihova kontakta s pripadnicima drugih skupina, što dovodi do potrebe da se jasno odredi mentalna granica koja će "nas" odijeliti od "drugih". Stoga se iz cjelokupnoga kulturnoga inventara "mi-skupine" izlučuju oni simbolični označitelji koji su u najvidljivijoj opreci s elementima druge zajednice.² Ta simbolična razlikovna obilježja, tzv. *markeri*, većinom predstavljaju spoj objektivnoga kulturnoga nasljeđa i subjektivne percepcije njegovih nositelja.³

Takvo simbolično razgraničenje, uz zaštitu integriteta zajednice, uglavnom uključuje još jednu funkciju, evaluacijsku. Simbolima identiteta zajednice se hijerarhiziraju, pri čemu se "naša" skupina određuje kao "prava", "bolja", "legitimnija" i "autentičnija" od onih koje je okružuju.⁴ Stoga je atribucija negativnog identiteta drugim grupama jedna od strategija vlastite identifikacije. No, nemaju sve zajednice jednak utjecaj u produkciji simbola i slika o "drugima": vrjednovanje određene skupine znatno ovisi o odnosima moći, pri čemu političke elite, u pravilu smještene u administrativnim i gospodarskim centrima, određuju tko predstavlja "druge" u datom trenutku.

Cilj je ovoga rada, na temelju iznesenih teorijskih postavki, utvrditi strategije autoidentifikacije kojima se bunjevačko stanovništvo naseljeno u zaleđu Senja razgraničuje u odnosu na okolne zajednice, u prvom redu na građane Senja. Razmotrit će se razina svakodnevne interakcije između dvije skupine koje, unatoč istovjetnoj vjerskoj, etničkoj i nacionalnoj pripadnosti, percipiraju međusobnu različitost. Stoga možemo govoriti o svojevrsnoj interkulturalnoj komunikaciji unutar iste regije.

Jedan od temelja simboličnoga odjeljivanja u ovom slučaju možemo tražiti u društvenopovijesnim razlikama, odnosno u pitanjima podrijetla. Dostupni povijesni izvori potvrđuju naseljavanje pojedinih bunjevačkih obitelji u senjsku planinu i Podgorje koncem 16. i tijekom prve polovice 17. stoljeća, u razdoblju u kojem je Senj bio važna strateška točka u obrani od Osmanlija, a njegovi su žitelji bili glasoviti po svojoj organiziranosti i vojnoj spremnosti.⁵ S druge strane, Bunjevci su, zbog svoje pokretljivosti, uvjetovane zasnovanošću

² A. P. COHEN, 1985, 12.

³ J. ČAPO ŽMEGAČ, 1997, 72.

⁴ Usporedi s J. ČAPO ŽMEGAČ, 1999, 233-242.

⁵ S. PAVIČIĆ, 1966, 347-350.

privrede na pregonском stočarstvu, te nesudjelovanja u političkom i administrativnom životu regije, dugo nakon naseljavanja zadržali epitet "tuđinaca", za razliku od senjskih "starosjedilaca". Takva podjela na "domaće", Senjane, i "strance", primorske Bunjevce, i danas je živa u svijesti dijela žitelja ovoga područja, premda su Bunjevci trajno naseljeni u senjskom zaleđu već čitava četiri stoljeća, a regiju su u međuvremenu zahvatile brojne migracije i miješanja stanovništva. Tako, primjerice, Marko Margeta iz Žuklja, razlažući odnos grada i okolnih sela u današnjem kontekstu, za Senjane rabi izraz "ovi domoroci doli", a za Bunjevce "doseljeni".

U ovom se radu analiziraju diskurzi kojima se pripadnici bunjevačke zajednice predstavljaju "na van", prezentiraju svoj kulturni kapital članovima drugih skupina. Građa za ovu raščlambu prikupljena je višekratnim terenskim istraživanjima (u studenom 2002. te u travnju i listopadu 2003.) među primorskim Bunjercima nastanjenim u zaleđu grada Senja, konkretnije na području Senjske Drage, u lokalitetima Sveti Križ i Tukanići, te u Ljubežinama, Stolcu, Alanu, Rončević Dolcu, Liskovcu i Žuklju. Pritom se primjenjivala tehnika intervjua, kako nestrukturiranog, tako i strukturiranog. Nestrukturirani razgovor o tome što znači biti Bunjevac, uključivao je brojne autorefleksivne segmente, pri čemu su kazivači, bez usmjeravanja razgovora, opisivali osobitosti svog načina življenja, često podcrtavajući razlike u odnosu na gradski životni stil, te prepričavali mitove o svom podrijetlu i doseljenju u primorsku regiju. Strukturirani intervjue je, s druge strane, obuhvaćao ciljanija pitanja o markerima kolektivnoga identiteta: od kazivača se tražilo da izdvoje one označitelje po kojima je moguće raspoznati Bunjevce unutar šire regije.

Budući da su danas razlike između života u gradu i onoga u senjskom zaleđu sve manje primjetne vanjskom promatraču, time postojeće kulturne razlike dobivaju na važnosti te postaju presudnim čimbenicima u definiranju identiteta i integraciji zajednice. Stoga se simbolički inventar primorskih Bunjevaca temelji upravo na pojedinim sastavnicama tradicijske kulture, koje se, međutim, ne promatraju statički, već kao dio procesa. Popis obilježja koja pripadnici ove skupine najčešće navode kao razlikovna spram gradskog stila življenja, uglavnom se odnosi na tri kategorije: način odijevanja, odnosno narodnu nošnju, zatim određenu gospodarsku specifičnost te govor.

Svrha ovako vođenog istraživanja nije bila utvrditi u kojoj su mjeri dobiveni iskazi objektivno utemeljeni, primjerice, podudaraju li se mitovi o doseljenju Bunjevaca i njihovim doticajima sa Senjanima s podacima dostupnim u povijesnim izvorima. Takvi mitovi i simboli identiteta koji čine

kolektivno pamćenje skupine, ne shvaćaju se kao odraz objektivne stvarnosti, već kao sredstvo kohezije unutar zajednice i pokazatelj želje za razlikovanjem.⁶

Podatci o identitetu primorskih Bunjevaca u starijoj literaturi

Kolektivne strategije autoidentifikacije i identifikacije drugih sagledane iz perspektive samih primorskih Bunjevaca, prema mojoj spoznaji, dosad se nisu sustavnije obrađivale. Sastavnicama bunjevačke tradicijske kulture u dostupnim se izvorima uglavnom pristupalo kao fiksnim datostima, a ne kao subjektivnim konstrukcijama stvarnosti, označiteljima o čijim značenjima članovi skupine međusobno pregovaraju u svakom novom povijesnom trenutku. Ipak, i u starijoj literaturi, koja uglavnom tematizira povijest i materijalnu kulturu primorskih Bunjevaca, posebice njihovo naseljavanje na ovaj prostor, osnovne privredne grane i slično, zapažaju se brojni dragocjeni podatci koji pružaju uvid u multikulturnu komunikaciju i odnos između bunjevačke i senjske zajednice kroz povijest. Cilj ovoga poglavlja nije prikazati svu relevantnu građu u kojoj se problematizira ovaj odnos, već samo upozoriti na činjenicu da i starija literatura može biti polazište za proučavanje društvenih veza, granica između zajednica te njihovih razlikovnih obilježja. Stoga će se nastojati uputiti na mogućnosti novih iščitavanja ovih izvora, i to na primjeru nekoliko članaka tiskanih u ranijim brojevima časopisa *Senjski zbornik*, izdanja Gradskog muzeja Senj (a kasnije Senjskog muzejskog društva).

Tako, primjerice, povjesničar Stjepan Pavičić u članku "Prilozi nepoznatoj povijesti grada Senja i okolice" iz 1966., opisujući povijesna previranja i migracije u široj okolici Senja od 16. do 18. stoljeća, pozornost usmjerava i na doseljenje bunjevačkog stanovništva na ovaj prostor. Pritom donosi zanimljive podatke o odnosima Senjana prema novom stočarskom stanovništvu, odnosno o sudaru dvaju načina privređivanja, dvaju stilova življenja: "Senjske vlasti nisu bile protiv toga nastanjivanja, ali su im unaprijed odredile, čuvajući interese Senjana, Ledeničana i Klenovičana, na kojim zemljama oni smiju pasti svoju stoku... Tim Bunjencima bilo je odmah u naseljenju strogo zabranjeno da ne diraju u senjska i ledenička polja. Pazeći, dakako, više na napredak svoga blaga nego na tuđe interese, ti su pastiri ulazili u njima zabranjeno područje, tamo su sjekli goru, trli paše, štetili ledenička žita, a počeli su, štoviše, i senjske sjenokoše orati. To se događalo od 1629. do 1633., a onda su se na to potužili te posljednje godine i Senjani i Ledeničani velikom senjskom kapetanu, koji je onda tima novim doseljenicima oštro zabranio da sa svojom stokom ne ulaze u tuđa područja nego da se drže onih

---

⁶ Bolji uvid u interakciju primorsko-bunjevačke i senjske zajednice te njihovu interkulturnu komunikaciju dobio bi se provođenjem slične analize među žiteljima Senja, što ostaje predmetom budućih istraživanja.

granica koje su im komesari i senjska kapetanija odredili... Za stočarsko novo stanovništvo ono je, možda, bilo i dovoljno, ali ga nije moglo obogatiti."⁷ U ovom se odlomku jasno iščitava svijest senjskih predstavnika o različitosti novopridošlog stanovništva, kao i oprez naspram skupine temeljene na drukčijim vrijednostima i dinamici, na drugim "interesima". Doseljeničko nepoznavanje, ali i nepriznavanje regula koje su uređivale ustaljene odnose unutar senjske zajednice, domicilno stanovništvo protumačilo je kao svojevrsnu prijetnju njihovoj svakodnevnici, a u prvom redu ekonomskoj stabilnosti. Kolektivni je stav, dakle, bio da se od tog stočarskog življa treba odijeliti granicom, i to ne isključivo simboličnom, već i fizičkom, pravnom, čije prelaženje, zalaženje "u tuđa područja", podliježe konkretnim sankcijama. Premda se u tekstu poglavito opisuje administrativno uspostavljanje nove ravnoteže u regiji pogođenoj ratnim previranjima i fluktuacijama stanovništva, i u njemu se naziru tragovi konstruiranja "senjskih drugih", stereotipi o "tuđincima" koji ne uvažavaju trud Senjana, nego prethodno definirana i obrađena poljoprivredna zemljišta pokušavaju prilagoditi vlastitim potrebama. Ta opreka između zemljoradničkog i stočarskog stanovništva, koja se jasno odražava u tekstu, stalno je mjesto u etnografskoj građi. Sloj vezan uz zemlju, pa time i trajna naselja, nerijetko stvara sliku o stočarskom načinu života kao "nestalnom", "neurednom", "prevrtljivom", "neizvjesnom", "zaostalijem", a te attribute prenosi i na populaciju za koju je stočarstvo osnovna privredna grana. Takvi stereotipi dovode do hijerarhiziranja tih dvaju životnih stilova u različite razvojne kategorije, po tzv. "civilizacijskim razinama".⁸

Nadalje, građa upućuje i na činjenicu da postojanje mentalne granice između primorskih Bunjevaca i ostalog stanovništva primorske regije dovodi do potrebe za njihovim jasnim prostornim odjeljivanjem. Tako Ante Glavičić, arheolog i dugogodišnji ravnatelj Gradskog muzeja Senj, u prilogu "Arheološki nalazi iz Senja i okolice (III)", objavljenome 1970., opisujući kamene međaše na senjskom teritoriju, donosi i podatke o postojanju čvrsto definiranog i općepoznatog razmeđa unutar regije, koje dijeli dvije kulturno različite zajednice: "Prema podacima izlazi da je korito Kriškog ili Senjskog potoka (u stvari sve do doline sv. Vida) od ranije činilo neku granicu između svetojuračke i krivoputske općine, tj. ogulinskog i otočkog regimenta. Ova dolina (kroz koju vodi stara cesta) i danas je službeno

⁷ S. PAVIČIĆ, 1966, 343-344.

⁸ Razgraničenje stanovništva nekoga područja s obzirom na privredne grane kojima se bavi, u prvom redu na zemljoradnički i stočarski sloj, prelazi okvire ove regije. Sličnu podjelu, ali i svojevrsnu stigmatizaciju pokretljivijega stočarskog stanovništva nalazimo također u drugim krajevima Hrvatske, primjerice, u Istri, u odnosu Bužućana prema Čićima, za koje ovčarstvo predstavlja privrednu osnovicu, zatim u odnosu građana Dubrovnika prema *Vlasima*, pastirskoj skupini u zaleđu itd.

razmeđe između planina Velike Kapele i Velebita, te između stanovnika sjeverno od doline, tzv. Bunjevaca i južno od Podgoraca."⁹ Iz ovog je odlomka vidljivo da među pripadnicima obiju skupina postoji živa svijest o tome gdje završava "naš" prostor, a počinje "drukčiji svijet", "teritorij onih drugih". Pritom je primjetna tendencija da se simbolična granica prostorno utemelji, odnosno da se veže uz neko fiksno fizičko razmeđe, makar se ono samo približno podudaralo sa stvarnim područjem rasprostranjenja dotičnih grupa.¹⁰

Nešto drukčiju predodžbu o primorskim Bunjevcima donosi veterinar Ante Rukavina u radu naslovljenom "Privreda ličke i primorske strane Velebita" iz godine 1970. Uz definiranje bunjevačkoga ruralnog stanovništva kao "primitivnijeg" u odnosu na građane Senja, a njihova životnog stila kao "arhaičnog", autor u svoj opis uvodi i elemente romantičarske koncepcije tzv. "plemenitih divljaka", priprostog puka potpuno srođenog s prirodom: "Život stanara na Velebitu je primitivan i zanimljiv zato jer je sačuvao netaknute najstarije elemente čobanske prakulture, kakvu su opisivali stari grčki pisci, kao na primjer Homer u *Odiseji*. Taj život je pun romantične poezije, ali je mukotrpan i težak i zato ga nestaje."¹¹ Takvo smještanje korijena Bunjevaca u neku idiličnu bezvremensku prošlost i mitske predjele može se protumačiti kao svojevrsno egzoticiranje tradicijske kulture "drugih".

Opreka "urbanog" i "ruralnog", s konotacijama "modnog" i "stilskog" naspram "rustikalnog", "presimplificiranog" i "nepromjenjivog" također je okosnica teksta etnologinje Marijane Gušić. U članku pod naslovom "Nošnja senjskih Uskoka", izdanom 1973., autorica, na osnovi pisanih povijesnih izvora i ilustracija, kontrastira nošnju senjskih uskoka s odijevanjem primorskih Bunjevaca na sljedeći način: "I nošnja pučanke u Senju u prošlom stoljeću ima konvencionalne oblike pučkog kostima iz mode drugog baroka, kako to pokazuje lik Senjkinje od Arsenovića, gdje francuska bluza, tanka nabrana suknjica od pamučne tkanine i dekorativna pregačica te lagana koprena na kosi daju ovom inače banalnom kostimu lokalnu crtu. U isto vrijeme u selima u okolici Senja prevladavala je nošnja u izrazito dinarskoj rustici."¹²

U dostupnoj literaturi pozornost se isto tako usmjeravala na dijalektološku

⁹ A. GLAVIČIĆ, 1970, 60.

¹⁰ Mentalno razmeđe između ovih skupina u senjskom području samo se donekle poklapa s linijom Senjskoga potoka, budući da su bunjevačke obitelji naseljene i južno od te crte i obrnuto. Međutim, zbog fluidnosti i neopipljivosti simboličnih granica potreba za prostornim razgraničenjem iz perspektive članova dotičnih zajednica nerijetko igra važniju ulogu od potpune statističke dosljednosti.

¹¹ A. RUKAVINA, 1970, 112.

¹² M. GUŠIĆ, 1973, 83. Za podrobniju analizu ovoga priloga vidi A. VLATKOVIĆ, 2003.

sliku regije, odnosno na govore zastupljene u senjskoj okolici. Podatci oslikavaju razlike u govoru između ruralnog stanovništva u zaleđu i građana Senja, ali i dijalekatske kontakte te prenošenje elemenata iz jednoga jezičnog korpusa u drugi. Tako, primjerice, Vesna Zečević čitav članak "Dijalekatski kontakt u Senju", tiskan 1980., posvećuje suživotu senjske čakavštine i bunjevačke novoštokavštine. Dijalektološku sliku regije promatra kao svojevrsno "dvojezično društvo", u kojemu dolazi do govornih prepletanja i uzajamnih utjecaja. Govor se tumači kao jedan od čimbenika raspoznavanja pripadnika određene zajednice unutar širega regionalnog okvira. U ovom tekstu senjski je kraj prikazan kao šira multikulturalna i višejezična sredina koja je svjesna kulturnih i dijalekatskih razlika, no i kao prostor u kojem se uspostavljaju uzajamni jezični odnosi.¹³

Premda radovi tematiziraju pojave koje će se podrobnije razlagati u daljnjem tekstu, kao što je postavljanje granica između Senjana i primorskih Bunjevaca, razlike između urbanog i ruralnog stanovništva u načinu odijevanja, govoru i temeljnim privrednim granama, pristup koji primjenjujem u ovome radu, razlikuje se od načina znanstvenoga istraživanja prisutnog kod navedenih autora. Naime, spomenute radove karakterizira *etski* pristup temama istraživanja. Pojam *etski* odnosi se na "pogled izvana", s pozicije znanstvenoga autoriteta. Pritom autori, primjenjujući znanstvene tehnike i metodologiju, analiziraju segment objektivne stvarnosti određen kao predmet istraživanja. S druge strane, *emski* pristup, na kojem se ovaj rad temelji, također uključuje "pogled iznutra", stajališta i predodžbe samih pripadnika zajednice, njihov stav prema odrednicama vlastite tradicijske kulture i kulture drugih skupina, subjektivno poimanje stva-rnosti.¹⁴ Raščlambom pojedinih elemenata primorsko-bunjevačkoga kulturnoga nasljeđa (konkretno, načina odijevanja, načina privređivanja i govora), koje su sami nositelji kulture istaknuli kao svoja razlikovna obilježja, ne nastoje se utvrditi podrijetlo i mijene kroz koje su te kulturne pojave prolazile, već se razmatra njihova važnost u samoodređenju zajednice.

Način odijevanja kao čimbenik identifikacije

Nemate šta o našoj odjeći napisat. Mi smo vam narod bez nošnje, narod bez običaja. To je bila bijeda, vuneno, iskrpano, okrpano... Zato su Senjani uvijek ove ljude, nas, podcjenjivali. Oni su bili Senjani, oni su bili građani. Ovim

¹³ V. ZEČEVIĆ, 1980, 293-298.

¹⁴ Pritom mi ni u kojem slučaju nije namjera prikazati neki od tih pristupa kao "bolji", odnosno "lošiji". Oba načina istraživanja mogu dovesti do novih znanstvenih spoznaja, samo je rakurs proučavanja drukčiji. Po mom mišljenju, upravo kombinacija različitih gledišta i pristupa pridonosi temeljitijem razumijevanju predmeta istraživanja.

riječima Mile Nekić iz Svetog Križa oslikava jednostavnost koja je karakterizirala odijevanje primorskih Bunjevaca naseljenih u selima Senjskoga bila, kao i porugu koju je takav način odijevanja izazivao među Senjanima, kod kojih je *sve bilo od finih materijala, kupovno, po zadnjoj modi*. No, u daljnjem razgovoru vezanome za tekstilnu proizvodnju ovoga kraja kazivač je pokazao da ipak "imamo o njihovoj odjeći što napisati". Naime, prisjećajući se rukotvorina od platna i vune u razdoblju od tridesetih godina 20. stoljeća naovamo, on navodi čitav niz termina koji se odnose na različite odjevne varijante i iznosi opise tradicijskih odjevnih predmeta, kao i njihovih mijena.¹⁵

Nadalje, podatci za Sveti Križ, Tukaniće, Rončević Dolac, Alan, Liskovac i Žukalj govore da je u prvoj polovici 20. stoljeća postojao specifičan način odijevanja unutar primorsko-bunjevačke zajednice. Naime, kazivači iz ovih lokaliteta ističu da je upravo odjeća bila najnedvojbeniji znak raspoznavanja Bunjevaca pri njihovu doticaju s pripadnicima drugih zajednica, primjerice na senjskoj tržnici, pri proslavama patrona nekog naselja koje su bile regionalnoga karaktera i sl. Posebice se to odnosi na dva odjevna predmeta: Bunjevci su se u pravilu raspoznavali po *brvenikama*, dugim vunanim stupanim hlačama, koje su sporadično bili u upotrebi još polovicom protekloga stoljeća, a Bunjevke po oglavlju, vunanim rupcima, za koje Drago Lopac iz Tukanića navodi: *Od Senjana su se razlikovali po rupcima. Znaite, seljaci su nosili marame, a Senj nije nosio. Možda one svilene i šalove i kape... Onda su znale one gospođe nositi šešire, pa su imale mrežice preko toga, ali vunene marame nikako*.

No, simbolično razgraničenje na osnovi načina odijevanja u ovom slučaju uključuje pripisivanje negativnih konotacija. Atribucija negativnoga identiteta Bunjevcima od strane građana Senja očituje se u kazivanju Ane Koričić iz Liskovca: *Kad sam ja bila mala curica, i ja sam došla s ćaćom u Senj, to sam sigurno bila ružno obučena, sigurno da jesam. A djeca su se tu igrala i curice su imale one fine krpice i ono kako se šilo, nije to kao sad bilo, i viču: "Ge Bunjevku, ge Bunjevku!"* To pejorativno značenje koje je uključivala predodžba o bunjevačkom odijevanju, očituje se i u uzrečici zabilježenoj u Žuklju: *Senjani reču: "Odjeven ko Bunjevac", znači, siromašno*.¹⁶ Opreka urbanog i ruralnog načina odijevanja u senjskom kraju u prvom se redu odnosila na kroj odjeće ("sostificirano" naspram "presimplificiranom") te na korištene materijale. Naime, prema riječima kazivača iz Stolca i Žuklja, senjski su pomorci sa svojih putovanja u prekomorske zemlje često donosili materijal za izradu odjevnih predmeta, ali i gotovu odjeću, većinom njome darivajući svoje odabranice.

¹⁵ Vidi A. VLATKOVIĆ, 2003.

¹⁶ Ovo je izvadak iz kazivanja Grge Nekića iz Žuklja, zabilježenoga u travnju 2003.

Stav o manjoj usmjerenosti na estetsku funkciju pa, posljedično, i manjoj vrijednosti bunjevačkih odjevnih varijanata, uvriježio se i među samim primorskim Bunjevcima. Stoga su stanovnici ovoga kraja na naše podjednako zanimanje koje smo iskazivali prema svim odjevnim inačicama, nerijetko reagirali sa skanjivanjem i čuđenjem, o čemu svjedoče riječi Ivana Nekića iz Ljubežina: *Pa, to je bilo za blago čuvat, mi smo ovdje bili pastiri, nije to bilo za paradu!*

Svojevrsna stigmatizacija zajednice, pripisivanje negativnih svojstava na temelju načina odijevanja, uzrok je tome da primorski Bunjevci nijednu od svojih odjevnih inačica ne percipiraju kao "narodnu nošnju", premda se tom sintagmom često služe opisujući odijevanje drugih skupina, u prvom redu senjsku građansku odjeću, ali i slavonske svečane odjevne varijante. Pritom taj izraz uključuje vrijednosni kriterij: prema poimanju kazivača iz Rončević Dolca, Stolca i Alana, pojam "narodna nošnja" odnosi se isključivo na svečano, bogato izrađeno ruho izražene estetske funkcije, koje je *bilo ljudima na ponos*.¹⁷ Taj se izraz ne smatra odgovarajućim ni za jedan od odjevnih oblika unutar primorsko-bunjevačke zajednice zato što bitne razlike između radne i svečane odjeće nisu potvrđene već se, kako navodi Vladimir Biondić iz Alana, *za blagdana odijevalo uredno, ali opet priprosto, kako je ko bio u mogućnosti*. Daljnji čimbenik koji pridonosi predodžbi o primorskim Bunjevcima kao "narodu bez nošnje", jest nezastupljenost njihovih odjevnih varijanata u masovnim medijima i drugim oblicima prezentiranja: za razliku od ruha senjskih uskoka, kojim građani Senja često predstavljaju svoju zajednicu prema van, odjeća primorskih Bunjevaca ne prikazuje se u televizijskim reportažama, novinskim člancima, na smotrama folkloru, javnim okupljanjima na regionalnoj i nacionalnoj razini, na Senjskom ljetnom karnevalu i sl.

Utjecaj masovnih medija očituje se i u predodžbi o tome kako izgleda "prava nošnja". Takvim idealnim primjerkom stanovnici ovoga kraja nerijetko smatraju "slavonsku narodnu nošnju",¹⁸ što pokazuje sljedeće tumačenje Blaženke Nekić iz Svetog Križa: *Mi nismo imali ko šta se po televiziji viđa, ono u Slavoniji. To je prava nošnja, sve kićeno, u zlato obučeno. Kod nas je to sve bilo jako jednostavno*. No, osim putem medija, primorski su Bunjevci u doticaj sa slavonskim svečanim ruhom također dolazili poradi svojih privremenih migracija u kontinentalni dio Hrvatske. Prema riječima kazivača iz Svetog

¹⁷ Tumačenje nošnje kao "ponosa" zajednice iznijela je Elizabeta Nekić iz Rončević Dolca, u intervjuu obavljenom u studenom 2002.

¹⁸ Riječ je o idealnoj tipskoj konstrukciji pa stoga kazivači ovakve odjevne varijante ne vezuju uz neki određeni lokalitet ili dio šire regije; sve se lokalne razlike apstrahiraju te ostaje opći pojam "slavonska nošnja" kao sinonim za skupocjenost materijala i osebnost u izradi odjeće.

Križa i Rončević Dolca, od konca Prvoga svjetskoga rata mladići, ali i oženjeni muškarci nerijetko su odlazili u bilogorski kraj, Posavinu i zapadnu Slavoniju, gdje su ih zapošljavali kao ispomoć u sezonskim poslovima. Premda znatno rjeđe od muškaraca, u kontakt sa stanovništvom sjeverne Hrvatske u pojedinim su slučajevima dolazile i žene, koje su se u taj kraj upućivale radi trgovine, razmjene proizvoda. Raskoš svečanoga ruha stanovnika ovih regija za pripadnike primorsko-bunjevačke zajednice predstavljala je i svojevrsno utjelovljenje izobilja hrane, gospodarske razvijenosti i relativno visokoga životnog standarda, s kojima su se u tim prilikama susretali.¹⁹

Stoga u svijesti stanovnika ovoga područja njima svojstven način odijevanja igra ulogu označitelja pripadnosti primorsko-bunjevačkoj zajednici, ali istodobno ih simbolično odjeljuje od nositelja dominantne kulture, svrstava ih u "ruralne druge" u odnosu na grad. Takvoj slici o nereprezentativnosti njihova odijevanja pridonosi i to što žitelji sela na obroncima Senjskoga bila, premda su raspolagali sirovinom, vunom, nisu sami proizvodili tekstil potreban za izradu odjevnih predmeta, već su ga nabavljali kod tkalja u okolici Vratnika u Lici.²⁰ Činjenicu da su segment materijalne kulture po kojem se primorski Bunjevci prepoznaju u širim regionalnim okvirima osmišljavali pripadnici druge zajednice, Milan Biondić iz Stolca objašnjava ovim riječima: *Bunjevac nije imao vremena za kreaciju, jer je stalno bio za blagom, nego je kopirao, donosio elemente otkud je došao, kuda je putovao.*

Daljnji čimbenik kojim se bunjevačka odjeća odjeljuje od senjskoga načina odijevanja, jest minimalna, ili barem vanjskim promatračima teško uočljiva razlika između različitih sezonskih varijanti. Tako Blaženka Nekić iz Svetog Križa, opisujući *plet*, debele vunene šalove koje su još polovicom 20. stoljeća nosile žene, neovisno o dobi i bračnom statusu, navodi: *To su prije bili materijali neki opori, a liti i zimi jednako su ga nosile. A ne znam zašto su ga nosile, nikad mi nije to bilo jasno.* U Alanu je zabilježena anegdota o Bunjevcu koji je usred ljeta na senjsko kupalište došao u *brvenikama*, a ispod njih su mu noge bile bijele ko kiselina.²¹

No, svijest o različitosti u odnosu na građansku odjeću katkad poprima

¹⁹ Ovakav se stav očituje u kazivanju Mile Nekića iz Svetog Križa: *Mi smo tu bili sirotinja, polak poljoprivrede. Nije tu bilo, tu je bila velika suša i tu nije bilo. Ali gore je bilo svega. Mi nosili, pokojna mama nosila u Bjelovar, u Slavoniju sol otolen, mi kuvaj more i dobivaj sol iz mora. I onda pokojna mama nosi gore u Bjelovar minjat za žitaricu, kukuruz, pšenicu. Sol. Jer to nije bilo.*

²⁰ Nekolicina tkalja u ovome području također su u pravilu podrijetlom Ličanke, a u sela Senjskoga bila doselile su se udajom te su u miraz donijele i *taru* (tkalački stan); vidi A. VLATKOVIĆ, 2003.

²¹ Anegdotu je prepričala Milka Biondić iz Alana u travnju 2003. Pojam *kiselina* odnosi se na mliječni proizvod.

suprotan predznak. U pojedinim se kazivanjima pripadnici primorsko-bunjevačke zajednice kritično, sarkastično osvrću na ustaljeni odnos moći, relativizirajući neupitnost nekadašnjega senjskog načina odijevanja kao modela univerzalno lijepog i vrijednog unutar regije. Pritom se osvrću na pomodarstvo i promjenjivost građanskih odjevnih varijanata s jedne strane, te na trajnu funkcionalnost bunjevačke odjeće s druge. Takav se stav naslućuje u anegdoti o ličkom Bunjevcu koji je *doša u kožunu tu na plažu, tu u Senj, onda je reka da koja je to golotinja i sirotinja, da niko nije obučen, da je samo on obučen, on u kožunu.*²²

Način privređivanja kao čimbenik identifikacije

Osnovna privredna grana na kojoj se temeljila primorsko-bunjevačka ekonomija od doseljavanja u senjsko zaleđe sve do polovice 20. stoljeća, bilo je stočarstvo, i to pretežito ovčarstvo. Bez obzira na to je li riječ o transhumantnom stočarenju, sezonskom višemjesečnom izdizanju skupina pastira sa stokom na ljetne *stanove*, ili o dnevnim izlascima na ispašu na obližnje pašnjake, skrb za blago zahtijevala je trajan angažman ukućana i znatno je uvjetovala način življenja ove zajednice.²³ Tako, primjerice, Đura Biondić iz Liskovca jednostavnost ruralne arhitekture i kulture stanovanja ovoga kraja tumači na sljedeći način: *Ko je tada bija da je ima lipu kuću, pa više smo bili vani nego u kući!* Bavljenje stokom jedna je od glavnih odrednica po kojima su bunjevačko stanovništvo prepoznavali pripadnici susjednih zajednica, a u prvom redu građani Senja. Takva predodžba zadržala se među Senjanima i nakon što su se žitelji sela podno Senjskog bila usmjerili na druge vidove privređivanja, uglavnom nalazeći posao upravo u Senju. Tako Grgo Nekić iz Žuklja obrazlaže: *Senjani nami i danas reču pastiri, ovčari, neka više*

²² Priča se odnosi na Bunjevca iz Like, iz okolice Vratnika, ali njezin glavni rekvizit, *kožun*, poznaju i Bunjevci nastanjeni u selima Senjskoga bila. Anegdotu je kazivao Mile Nekić iz Svetog Križa u travnju 2003.

²³ Naime, grada vezana uz gospodarstvo primorskih Bunjevaca, koju je terenskim istraživanjem prikupila Marijeta Rajković u travnju 2003., upućuje na istodobno postojanje obaju oblika organiziranja ovčje ispaše u selima Senjskoga bila, što se djelomice može protumačiti geografskim smještajem pojedinog lokaliteta, odnosno blizinom kvalitetnih ljetnih pašnjaka, a djelomice i postupnim zamjenjivanjem jednog tipa ispaše drugim. Takav je slučaj potvrđen, primjerice, u Žuklju: kazivač Grgo Nekić pamti priče starijih suseljana, poglavito svoga oca, prema kojima je ovaj lokalitet prvotno funkcionirao kao sezonsko naselje pastira koji su se ljeti izdizali iz južnijih naselja, iz Hrmotina i sl.; kasnijim prenapučivanjem mjesta bližih moru pojedini članovi tih obitelji trajno su se naselili na nekadašnjem ljetnom *stanu*. Razdoblje u kojem je došlo do ove transformacije, na osnovi ovih usmenopovijesnih podataka nije bilo moguće pobliže odrediti pa to ostaje zadaćom daljnjih istraživanja, u prvom redu pregleda arhivskih izvora.

nema skoro nijedne ovce po ovim selima.

Prerada mlijeka (mesa u manjoj mjeri) u količinama koje su prelazile potrebe kućanstava, uvjetovala je orijentiranost primorskih Bunjevaca na senjsko tržište, pa time i konstantnu interakciju između ruralnog i urbanog stanovništva. Ti mliječni proizvodi činili su važan segment prehrane Senjana. Nadalje, bunjevačko je stanovništvo, zahvaljujući svojoj pokretljivosti, čestom *kirijanju* (prevoženju raznovrsne robe od mjesta do mjesta i trgovanju njome) senjsku tržnicu također opskrbljivalo namirnicama, posebice poljoprivrednim proizvodima, iz drugih krajeva, najčešće iz Like. Prema podacima za Sveti Križ, Rončević Dolac, Alan i Stolac, važna djelatnost primorskih Bunjevaca bilo je i prevoženje drva za ogrjev u grad, što se većinom obavljalo po narudžbi.

Domenom primorskih Bunjevaca u pravilu su se smatrale tradicijske aktivnosti vezane uz planinu i šumu, primjerice, uzgoj ovaca, lov, sječa i trgovina drvom, pčelarstvo i sl. No, vezanost uz život na selu, u planini, očituje se i u suvremenom kontekstu, u sezonskim seljenjima dijela bunjevačkog stanovništva, posebice starijeg, između Senja i senjskoga zaleđa. Naime, zimske mjesece veći broj stanovnika Stolca, Ljubežina, Žuklja, Rončević Dolca²⁴ provodi u Senju, u kućama koje su sami izgradili ili domovima svoje djece. To tumače praktičnim razlozima: odsječenošću lokaliteta u zaleđu golemim nanosima snijega, manjkavom infrastrukturom (lošim grijanjem, opskrbom vodom i sl.). No, čim zatopli, vraćaju se u rodna sela. Takva kretanja Bunjevaca dobro oslikava primjer Elizabete Nekić iz Rončević Dolca: ona nekoliko zimskih mjeseci provodi u sinovu kućanstvu na Trbušnjaku, predjelu Senja u kojem su naseljene brojne bunjevačke obitelji. To je jedina mogućnost, budući da je zaselak čiji je Elizabeta Nekić danas jedini stanovnik, teško pristupačan i za toplijeg vremena, a zimi je do njega prijevoznim sredstvom gotovo nemoguće doprijeti. Međutim, čim snijeg počne kopniti, najčešće u ožujku ili travnju, kazivačica smješta svoje kofere i kućicu za psa u sinovu prikolicu, očekujući povratak u Rončević Dolac. Svoj odnos prema životu u gradu, odnosno na selu, tumači na sljedeći način: *Staro čeljade, ono ne će iz svog kuta da ide nikud, ono je njemu milo i drago... Ja najviše volim gore bit, na svojoj visini. Dođem ovdje priko zime, ali ne mogu previše. Tu mene sve stišće, nije to taj zrak, taj miris. Kuće sve zgusnute, svi se u kuće uvuku, nemaš kud prošetati, pogledati. A gore kod mene, kud god se okreneš, širina, prostranstvo... Samo nisu ta sela gore što su bila, to se je sve povuklo za*

²⁴ Takve sezonske migracije stanovnici Senjske Drage ne poznaju, budući da su ta sela smještena uz glavnu prometnicu koja Senj povezuje s unutrašnjošću Hrvatske pa je dostupnost grada osigurana bez obzira na vremenske uvjete. No, i u selima smještenima na Senjskom bilu ima obitelji koje su stalno nastanjene u zaleđu te ne migriraju u zimskom razdoblju u grad (posebice je to slučaj sa Žukljem).

poslom i gore su ostali starci.

S druge strane, primorsko-bunjevačka zajednica nije uspostavila nikakav znatniji odnos prema moru i djelatnostima povezanim s morem. To se odnosi i na sela u Senjskoj Dragi, koja su od obale udaljena svega nekoliko minuta vožnje, ali i na bunjevačko stanovništvo, koje se trajno nastanilo u gradu glasovitom upravo po dugoj pomorskoj i ribarskoj tradiciji. *Bunjevci nikad nisu bili pomorci, nikad nisu bili ribari. Senjani su u tome dobri. Nama daj naša brda i to je nami dosta*, objašnjava Vladimir Biondić iz Alana. Primorski Bunjevci, pa ni oni koji nastavaju lokalitete bliže moru, ribolov nisu poimali kao mogući izvor prihoda ili dodatnu granu svoga gospodarstva. Također, riba i morski proizvodi vrlo su skromno zastupljeni u prehrani primorskih Bunjevaca. Štoviše, pripadnici ove zajednice nemaju ni danas visoko mišljenje o nutricionističkoj vrijednosti ovih namirnica.²⁵ Sličan je odnos primorskih Bunjevaca prema kupanju u moru. Većina kazivača nije običavala ljeti odlaziti na obližnje senjske plaže, pa makar se i uputila u Senj nekim poslom. Za sebe često ističu da i nisu neki vrsni plivači.

Razlikovnost bunjevačkoga tradicijskog gospodarstva u odnosu na gradske oblike privređivanja dovela je do stvaranja specifičnih stavova Senjana prema bunjevačkoj skupini i njihovu načinu življenja. Tako, premda su se neka pitanja važna za normalno funkcioniranje života u gradu rješavala upravo neprestanom komunikacijom s Bunjercima, među građanima Senja prevladalo je mišljenje o tome da to ruralno stanovništvo ne razumije način življenja u gradu te se u njega i ne uklapa najbolje: *Rekli bi da im mi vonjamo po ovcama, po blagu, ali im naše mliko nije vonjalo!*²⁶

Za primorske su Bunjevce, kako je potvrđeno u svim običenim lokalitetima, Senjani upotrebljavali naziv *bunjevčenje*, svojevrsnu zbirnu imenicu pogrdnih konotacija, kojom su izražavali bunjevačku "neuljudenost", "nenaviknutost na urbane stečevine", postavljajući se time kao civilizacijski dominantna kultura. Taj izraz i danas postoji u izričaju stanovništva Senja koje sebe percipira kao domicilno, "domaće". Posebice se često njime izražava ogorčenje činjenicom da se pojedini bitni poslovi (primjerice, građevinski radovi na spomenicima kulture, rješavanje nekih pitanja infrastrukture i sl.) ili javna zbivanja obavljaju, po njihovu mišljenju, na neadekvatan, nedovoljno "civiliziran", urban način, što objašnjavaju konstatacijom zabilježenom u

²⁵ Takav se stav očitovao i tijekom našega boravka na terenu. Naime, na činjenicu da smo toga dana za ručak imali ribu, kazivači su reagirali gotovo sažalnim pogledom i nudenjem "deserta" u vidu obilne količine tjestenine s divljači.

²⁶ Ovo je izvadak iz kazivanja Milana Biondića iz Stolca, zabilježenog u listopadu 2003.

Stolcu: *grad se pobunjevčio*.²⁷

Ta se tvrdnja u prvom redu odnosi na jaku ekonomsku migraciju u razdoblju od šezdesetih godina 20. stoljeća naovamo, kojom je stanovništvo iz senjskog zaleđa masovno selilo u potrazi za stalnijim izvorima prihoda u gradove, većinom u Senj, ali i u Rijeku, Zagreb, u Slavoniju itd., pa i u inozemstvo, ostavljajući za sobom sela na obroncima Senjskoga bila depopuliranima. Na masovnost tog doseljenja, kao i na određenu integraciju unutar primorsko-bunjevačke zajednice upućuje činjenica da su pripadnici te skupine, spuštajući se u grad, povlačili za sobom u svoje susjedstvo rodbinu i ostale susedljane te se tako najintenzivnije grupirali u određenim dijelovima Senja. Uglavnom je riječ o naseljima na rubnim dijelovima grada, nerijetko uz prometnice koje grad povezuju sa zaleđem. Neka od tih naselja dobila su naziv po bunjevačkoj zajednici, odnosno po lokalitetima iz kojih je naseljeno stanovništvo poteklo (primjerice, *Stolačko naselje*, smješteno uz prilaz Senju sa sjevera).

Nadalje, zbog vezanosti gospodarstva uz otvoreni prostor i dnevno prelaženje velikih udaljenosti s blagom, unutar primorsko-bunjevačke zajednice stvorila se predodžba o srođenosti Bunjevaca s prirodom, šumom i planinom, kao i boljem poznavanju životnih procesa životinja, i domaćih, i šumskih. Tako, primjerice, Vladimir Biondić iz Alana, opisujući svoje bavljenje lovom, navodi: *Sva ova brda tu poznajem ko svoj džep. Za mene je puteljak koji vi jedva vidite ko cesta s putokazima*.

Kao opreku svojoj povezanosti s krajobrazom koji ih okružuje primorski Bunjevci percipiraju senjski način življenja, koji smatraju otuđenim od prirodnih tijekova. Stoga nerijetko Senjanima pripisuju zazor i strah od prirode i života u planini. U tom svjetlu Grgo Nekić iz Žuklja tumači naziv kojim su se primorski Bunjevci koristili za građane Senja: *strašivići*. Taj epitet potkrjepljuje anegdotom o desetorici Senjana koji su se s punim naoružanjem uputili u šumu u senjskom zaleđu, u lov na divlje životinje. Sa sobom su povel i jednog Bunjevca, čija je uloga bila da ih vodi po planini, budući da je bio upućen u kretanja tih životinja. No, kad su iz daljine spazili medvjedicu s dva mladunčeta, pobjegli su svi glavom bez obzira, a medvjedica je pojurila za njima. Lovce je od pogibelji spasio Bunjevac, upucavši medvjedicu. Nadalje, upućivanje Senjana u brda, radi lova, skupljanja ljekovita bilja i slično, kao i njihovu strepnju od svega nepoznatoga što ih očekuje u ambijentu sasvim bliskom stanovnicima sela na Senjskom bilu, Bunjevci su znali popratiti stihovima:

²⁷ Učestalu predodžbu o "ruraliziranju" urbane sredine oslikao nam je Darko Nekić iz Svetog Križa, kustos Gradskog muzeja Senj vlastitim iskustvom: njegovo nedavno penjanje na gradske zidine radi čišćenja i održavanja članovi jedne senjske obitelji prokomentirali su uzdahom i izrazom *bunjevčenje*.

*Senjani se ovo podigoše,
ništo šušne, oni pobigoše.*

Sam kazivač te stihove interpretira kao podrugljivu varijaciju na epske pjesme o Ivi Senjaninu, kojima se u pravilu veliča snaga i neustrašivost građana Senja.²⁸ Izvrtanje sustava vrijednosti uspostavljenog kroz ove vidove usmene književnosti može se protumačiti kao svojevrsno bunjevačko preispitivanje odnosa "dominantnih nositelja pozitivnih atributa" (Senjana) i "podređenih kojima se pripisuju negativni atributi" (primorski Bunjevci).

Nadalje, predodžba o primorskim Bunjercima kao vrlo slabim ribarima dio je slike koju građani Senja stvaraju o stanovnicima sela Senjskog bila, ali i onim pripadnicima bunjevačke zajednice koji od rođenja žive uz more pa ga, po mišljenju Senjana, ni u tom slučaju ne poznaju. O aktualnosti takvoga poimanja i u današnjem kontekstu svjedoči kazivanje Drage Lopca iz Tukanića: *Rekli su mu (kazivačevu sinu, op. a.), šta ti znaš o ribolovu, kad je on nosija one ostvi. Ne voli baš mora, onda je digo traperice, a noge bijele. A oni viču: 'Kud si se ti sa tim nogam diga, će mrkač na te doć!'*

Zabilježene su također brojne anegdote o Bunjercima na kupanju, koji nisu poznavali kod ponašanja na plaži pa su izazivali smijeh okupljenih Senjana ili upadali u nezgode. Tako se, primjerice, Mile Nekić z Svetog Križa prisjetio sljedeće dogodovštine: *Evo, vidite, ovklen pet kilometara je Senj, a niko nije iša na kupanje, nije se znalo za more. Moja pokojna mama i ovde jedna rodica, naša susjeda, nosile su u Senj prodavati mliko i dogovorile su se da se idu kupati tamo zad, kod crkve, zad Senja. Al kupat se u onim košuljama domaćim... Nisu imale na sebi ništa drugo. Kad se napile one košulje, jedna za drugu se uvatile, zamalo da se oba dvije nisu utopile. Ona košulja do trideset litara mora u se upila. Više nikad nisu. Niko nije iša na kupanje. Ko je moga, jer mora je raditi, čuvat blago. To je bio luksuz.*

S punim se pravom, dakle, može ustvrditi da u sintagmi "primorski Bunjevci" atribut "primorski" označuje samo njihov smještaj u odnosu na rasprostranjenost drugih bunjevačkih grana, a ne i stvarnu vezu koju su uspostavili s morem, niti pečat koji je blizina mora ostavila na njihovoj materijalnoj kulturi, najmanje upravo u oblicima tradicijskoga gospodarstva. Stoga simbolička granica koja odjeljuje bunjevačku zajednicu od senjske presijeca i krajolik ove regije: domena Bunjevaca je brdovito zaleđe, a Senjana primorski pojas.

---

²⁸ Za detaljniji opis slika prisutnih u pjesmama o Ivi Senjaninu vidi M. KLEUT, 1980, 329-333.

Govor kao čimbenik identifikacije

Jezik, odnosno govor, još su se u romantizmu počeli promatrati kao bitan kriterij za određivanje pripadnosti pojedinca nekoj zajednici, kao i temelj integracije određene skupine ljudi. Stoga zanimanje za pitanja identiteta, koje izrazito jača koncem 20. stoljeća, prati i sve podrobnije proučavanje jezika kao jednog od osnovnih čimbenika identifikacije na svim razinama, lokalnoj, regionalnoj, etničkoj, nacionalnoj, pa i transnacionalnoj. Etnologinja Jadranka Grbić važnost jezika iz etnološkog, odnosno antropološkog kuta gledišta objašnjava na sljedeći način: "Naime, već u starijoj, a potom i u velikome dijelu novije antropološke literature, jezik se smatra jednom od bitnih i najizrazitijih sastavnica koje određuju pojam kulturnoga i etničkoga identiteta. Jer usprkos tome što se komunikacija zbiva na više načina, jezik i govor su, izravno ili neizravno, ipak osnovno sredstvo komunikacije."²⁹

Cilj ovoga poglavlja nije dati dijalekatsku sliku Senja i okolice, već upozoriti na činjenicu da razlike u govoru također predstavljaju jednu od temeljnih dihotomija u odnosu primorskih Bunjevaca i Senjana.³⁰ Opreku bunjevačke štokavštine i senjske čakavštine kazivači iz Svetoga Križa, Tukanića, Rončević Dolca, Liskovca i Žuklja ističu kao nedvojbeni znak raspoznavanja pripadnika ovih dviju zajednica. Već pri samom početku opisivanja svoga kraja Ana Koričić iz Liskovca, koja živi u Senju, naglašava: *Ima nas ovdje više vrsta. Oni koji vam govore čakavski, to su vam Senjani.*

Uz uporabu različitih upitnih zamjenica, kao čestu razliku kazivači ističu uporabu drukčijih termina za iste stvari i pojave te mekoću i raspjevanost senjskog narječja u odnosu na tvrdoću bunjevačkog izričaja. Grgo Nekić iz Žuklja različitost ovih dvaju govornih idioma opisuje ovako: *Oni puno: 'ča, ki, je', vako, oni puno tih naziva imaju drugih. A sve meko! A mi govorimo jednostavno.* U Tukanićima dodaju: *Kad čujete puno tih mekih ć, onda to nije naš govor, nego senjski.* Nadalje, Elizabeta Nekić iz Rončević Dolca ističe sklonost Senjana produživanju samoglasnika i bunjevačko naglašavanje slogova: *Senjani su malo tako rastezali riječi. A mi govorimo tvrdo, nama se svako slovo čuje.*

No, ni u ovom slučaju granica koja se pritom uspostavlja, nije oslobođena "etiketizacije", pripisivanja vrijednosti svakoj od inačica. Na osnovi govornog idioma ocjenjuje se povezanost s urbanom, odnosno ruralnom

²⁹ J. GRBIĆ, 1998, 183.

³⁰ Za analizu senjskog govora i pojedinih elemenata primorsko-bunjevačkog govornog idioma u senjskom zaleđu, kao i njihovog kontakta i miješanja, vidi: M. MOGUŠ, 1966, 5-152 i V. ZEČEVIĆ, 1980, 292-298.

sredinom te uklopljenost u taj ambijent. Prema kazivanju Elizabete Nekić iz Rončević Dolca, *nama Bunjevcima ovdje reču da govorimo po seljački, puno tvrdo, oporo*. Prema riječima Drage Lopca iz Tukanića, sudom o bunjevačkom govoru Senjani ponekad iskazuju otpor seljenju pripadnika te zajednice u grad: *Oni znaju reć: 'Niste vi za grad, čim zinete čuje vam se otklen ste.'* Reču nam da se u gradu tako ne govori, samo po selima.

Dakle, govor, osim što služi kao sredstvo kontrastiranja s domicilnim žiteljima Senja, nakon višestoljetne komunikacije primorskih Bunjevaca s gradom i građanima negativnom atribucijom određuje ovu skupinu kao svojevrsne "strance" u gradu.

Umjesto zaključka: primorski Bunjevci kao "senjski drugi"

Svrha je ovoga rada pokazati kojim se simboličnim sredstvima konstruira mentalna granica koja odjeljuje pripadnike primorsko-bunjevačke zajednice od susjeda u gradu. Odabir čimbenika identifikacije prikazanih u tekstu i njihovo svrstavanje u tri kategorije, način odijevanja, način privređivanja i govor, temeljio se na iskazima samih članova skupine, a ne vlastitoj prosudbi koji su elementi u tradicijskoj, ali i suvremenoj kulturi ovoga kraja objektivno različiti. Analiza ovih cjelina pokazala je da je u pojmu kolektivnoga identiteta primorskih Bunjevaca uključena i objektivna dimenzija, pozivanje na stvarni kulturni inventar, razlikovni u odnosu na druge zajednice, i subjektivna, koja obuhvaća odnos prema vlastitom nasljeđu i baštini drugih, stereotipiziranje (bez obzira na stvarne varijacije između zajednica), a često podrazumijeva i predimenzioniranje objektivnih različitosti radi jasnijeg odjeljivanja. Općim prihvaćanjem tih predodžaba osigurava se homogenost skupine, njezino postojanje kao zajednice s jedne strane, ali se omogućuje i daljnja komunikacija s onim "drugima", bez bojazni od stapanja "naše" zajednice s "njihovom".

Nadalje, nastojalo se upozoriti na činjenicu da isticanje kulturnih razlika u ovom slučaju ne predstavlja diferencijaciju na više različitih, ali jednako vrijednih skupina unutar iste regije, već uključuje stigmatizaciju, kojom se jedna skupina određuje kao "etablirana", a druga kao *autsajderska*. Ocjenjivanje jedne kulture kao dominantne, a druge kao podređene, znatno ovisi o odnosima moći, o tome koja je skupina u poziciji da prigrabi pravo nad interpretacijom vlastite kulture i kulture drugih. Takva je točka za konstruiranje središnjih naracija za primorske Bunjevce bio Senj kao "gravitacijsko središte u trgovačkom, administrativnom i crkvenom pogledu".³¹ Stoga primorski

³¹ S. PAVIČIĆ, 1966, 344.

Bunjevci, kako u povijesnom, tako i u suvremenom diskurzu, predstavljaju "senjske druge", koji nisu samostalno konstruirali sliku o svojoj različitosti, nego se predodžba o njima kao pomalo egzotičnim, ali kulturno i gospodarski "zaostalijim" žiteljima regije stvarala u Senju, u centru moći na koji su bili upućeni. Slika o odnosu Senjana i primorskih Bunjevaca kreira se na osnovi niza binarnosti: "mi" – "drugi", "urbano" – "ruralno", "centar" – "periferija", "civiliziran" – "kulturno manje vrijedan". Tako i ovaj primjer upućuje na točnost tvrdnje Homija Bhabhe, koji u svojem djelu *Lokacija kulture* zaključuje da je "dominacija u ime kulturne nadređenosti proizvedena isključivo samim momentom diferencijacije".³²

Stigmu koja je atribuirana njihovim simbolima identiteta, primorski su Bunjevci interiorizirali, što je vidljivo iz kazivanja samih Bunjevaca o njima svojstvenome načinu življenja, koja nerijetko zrcale stereotipe o njihovoj kulturi kao "civilizacijski nižoj". Pritom se sastavnice bunjevačke kulture uglavnom opisuju kao negacija senjske, kao što je, primjerice, zabilježeno u Svetom Križu: *Mi nismo imali kao oni u Senju. Siromašni je to kraj*.³³

"Isključivanje glasova", koje je temeljno pitanje postkolonijalne i postmodernističke antropološke teorije, primjetno je i kod nositelja primorsko-bunjevačke kulture. Ono se odražava u problemu zastupanja, odnosno u stavu Bunjevaca o tome tko je autoritet u interpretiranju njihova kulturna nasljeđa. Nositelji kulture u ovom slučaju ne progovaraju u vlastito ime, već se diskurz o njihovoj kulturi i povijesti stvara u centru: *Mi se ne sjećamo kakve su bile te naše nošnje, pitajte dole u muzeju u Senju, oni će sigurno znat*.³⁴

No, povremeno se ipak javlja i tendencija k preispitivanju opravdanosti i stvarne utemeljenosti dihotomija između ovih dviju zajednica. Pomicanje težišta između regionalnog centra i periferije daje se naslutiti u kritičkom promišljanju pojmova "domicilan", "domaći" i "stranac": *Sad imamo u Senju tri obitelji koje su još, kako bi vam ja reka, više kao po porijeklu domaće. U gradu nema više Senjanina pravoga, to su sve Bunjevci. To su sve ljudi s Krivoga Puta i s Vratnika, Senjske Drage, iz Like. Ima u Senju puno Ličana, Brinjana, Otočana, Bunjevaca. Nema više pravoga Senjanina*.³⁵ Ovim se kazivanjem dominantna zajednica djelomice oslikava kao fiktivna, budući da je internalizirala pripadnika skupina koje definira kao svoje "druge".

³² H. K. BHABHA, prema I. PRICA, 2001,130.

³³ Ovo je tumačenje dio kazivanja Mile Nekića iz Svetog Križa o načinu odijevanja među primorskim Bunjevcima. Intervju je obavljen u travnju 2003.

³⁴ Izdvojeno iz intervjua s Vladimirom Biondićem iz Alana, obavljenog u listopadu 2003.

³⁵ Ovo je segment iz kazivanja Mile Nekića iz Svetog Križa. Intervju je obavljen u travnju 2003.

Literatura

- Anthony P. COHEN, *The Symbolic Construction of Community*, London – New York, 1985.
- Jonas FRYKMAN, Belonging in Europe: Modern Identities in Minds and Places, *Ethnologia Europea*, 29 (2), Copenhagen, 1999, 13-24.
- Ante GLAVIČIĆ, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (III), *Senjski zbornik*, 4, Senj, 1970, 45-70.
- Jadranka GRBIĆ, Jezik i govor kao komponente pripadnosti zajednici (ogled o jeziku i idenitetu), u: ur. Ružica ČIČAK – CHAND i Josip KUMPES, *Etničnost, nacija, identitet: Hrvatska i Europa*, Zagreb, 1998, 181-189.
- Marijana GUŠIĆ, Nošnja senjskih Uskoka, *Senjski zbornik*, 5, Senj, 1973, 9-120.
- Marija KLEUT, Ivo Senjanin kao ličnost hrvatsko-srpskih usmenih epskih pjesama, *Senjski zbornik*, 8, Senj, 1980, 329-333.
- Milan MOGUŠ, Današnji senjski govor, *Senjski zbornik*, 2, Senj, 1966, 5-152.
- Stjepan PAVIČIĆ, Prilozi nepoznatoj povijesti grada Senja i okolice, *Senjski zbornik*, 2, 1966, 309-382.
- Ines PRICA, *Mala europska etnologija*, Zagreb, 2001.
- Ante RUKAVINA, Privreda ličke i primorske strane Velebita, *Senjski zbornik*, 4, Senj, 1970, 99-126.
- Vesna ZEČEVIĆ, Dijalekatski kontakt u Senju, *Senjski zbornik*, 8, Senj, 1980, 293-298.
- Jasna ČAPO ŽMEGAČ, Objektivni i subjektivni čimbenici identifikacije sa zajednicom, *Studia ethnologica Croatica*, 20, Zagreb, 1997, 69-82.
- Jasna ČAPO ŽMEGAČ, "Mi smo veći Hrvati od njih!" Percepcija i *management* kulturnih razlika unutar nacionalne zajednice, u: ur. Jadranka ČAČIĆ-KUMPES, *Kultura, etničnost, identitet*, Zagreb, 1999, 233-242.

Popis kazivača

- Đura Biondić *Aćimova*, rođ. Margeta, rođena 1932. godine u Žuklju, živi u Liskovcu
- Milan Biondić *Verda*, rođen 1939. u Stolcu, gdje i danas živi
- Milka Biondić *Dujanova*, rođ. Margeta, rođena 1943. u Batinovcu, živi u Alanu
- Nevenka Biondić *Verdina*, rođ. Biondić, rođena 1949. u Stolcu, gdje i danas živi
- Vladimir Biondić *Dujanov*, rođen 1938. u Alanu, gdje i danas živi
- Ana Koričić, rođ. Margeta, rođena 1939. u Liskovcu, živi u Senju
- Drago Lopac *Tukan*, rođen 1927. u Tukanićima (Senjska Draga), preminuo 2003.
- Jela Margeta *Jackova*, rođ. Rogić, rođena 1921. u Tuževcu, živi u Žuklju
- Josip Margeta *Jackov*, rođen 1915. u Žuklju, gdje i danas živi
- Marko Margeta *Begar*, rođen 1931. u Žuklju, gdje i danas živi
- Milan Margeta *Jackov*, rođen 1950. u Žuklju, živi u Senju
- Blaženka Nekić, rođ. Prpić, rođena 1947. u Francikovcu, živi u Svetom Križu (Senjska Draga)
- Božo Nekić *Božina*, rođen 1915. u Stolcu, gdje i danas živi
- Elizabeta Nekić *Beta*, rođ. Rončević, rođena 1922. u Rončević Dolcu, gdje i danas živi
- Grgo Nekić *Vaboja*, rođen 1918. u Žuklju, gdje i danas živi
- Ivan Nekić *Šljeva*, rođen 1937. u Ljubežinama, gdje i danas živi
- Mile Nekić, rođen 1938. u Svetom Križu (Senjska Draga), gdje i danas živi

AN ADDITION TO BETTER UNDERSTANDING
OF COASTAL BUNJEVCI IDENTITY

Summary

The meaning of this work was to show which symbolic methods could construct mental borders, which divide members of two different societies: the coastal Bunjevci and the citizens of Senj. The documents were collected through fieldwork (in November 2002 and in April and October 2003) among the coastal Bunjevci who live in the hinterland of Senj. This was in the area of Senjska Draga, in the localities of Sveti Križ and Tukanići, Ljubežine, Stolac, Alan, Rončević Dolac, Liskovac and Žukalj. Here is discussed the level of daily interaction between the two groups which were of the same religion, ethnicity and nationality but see each other as different because of their historical and social differences and their different origin. This research was focused to the auto-identification of Bunjevci, the symbolic evidence, which they used to emphasise the difference between them and the culture of other citizens. The list of those cultural markers is divided into three categories: the way of dressing – traditional costume, some economic specifications and the local dialect. Analysis of those units shows that the collective identity of coastal Bunjevci includes a realistic dimension as knowledge of specific cultural heritage, and a subjective dimension, which is related to the perception of their own inheritance and the inheritance of the others, as a stereotype.

Emphasizing cultural differences in this case doesn't present division into more different groups of the same value in the same region. It includes stigmatisation, which defines one group as 'established' and the other as 'outsiders'. This is the reason why coastal Bunjevci, as during history and as today, present 'the Senj others'. They didn't create the image of themselves on their own. They have been perceived as slightly exotic, but in a cultural and economic sense 'underdeveloped' compared the citizens of Senj.

BEITRÄGE ZUR KENNNTNIS DER KÜSTENLÄNDISCHEN INDENTITÄT DER BUNJEVACER

Zusammenfassung

Die Autorin beschreibt in diesem Artikel die symbolischen Mitteln der Konstruierung der mentalen Grenze, die die Angehörigen zweier Gemeinschaften - der küstenländischen Bunjevacer und der Einwohner der Stadt Senj – teilt. Das Material wurde in den mehrmaligen Terrain-Untersuchungen (November 2002, April und Oktober 2003) unter den küstenländischen Bunjevacer im Hinterland von der Stadt Senj durchgeführt, auf dem Gebiet von Senjska Draga, in folgenden Lokalitäten: Sveti Križ, Tukanići, Ljubežine, Stolac, Alan, Rončević Dolac, Liskovac und Žukalj.

In diesem Artikel analysiert die Autorin das Niveau der alltäglichen Interaktion zwischen der erwähnten zwei Gruppen die – trotz dergleichen religiösen, ethnischen und nationalen Angehörigkeit - eine gegenseitige Verschiedenheit perzipieren, die ihre Quelle in den gesellschaftlich-historischen Unterscheidungen hat, bzw. in der Abstammung.

Die Aufmerksamkeit der Autorin wird auf die Frage der Autoidentifikation der küstenländischen Bunjevacer hingewiesen, bzw. auf den symbolischen Inventar der die küstenländischen Bunjevacer von den Einwohnern der Stadt Senj trennt. Es handelt sich um 3 Elemente der Unterscheidung: Kleidungsweise (Tracht), eine gewisse wirtschaftliche Charakteristik und Redensart.

Die Analyse dieser Kennzeichnungen zeigt, dass die holistische Identifikation der küstenländischen Bunjevacer objektive Dimension (ein spezifisches kulturelles Kapital) und subjektive Dimension hat (Darstellung des eigenen Erbes, Darstellung des Erbes der "Anderen" und Stereotype).

Diese Hervorhebung der kulturellen Unterschiede stellt in diesem Fall keine Differentiation zwischen den verschiedenen aber gleich beachtungswerten Gruppen dergleichen Region dar sondern nur die Stigmatisation der einen Gruppe als "Etablierte" und der anderen als "Außenseitige".